

Pravne osobe u rimskom pravu

Luburić, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:176484>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet u Zagrebu

Katedra za rimsko pravo

Luka Luburić

PRAVNE OSOBE U RIMSKOM PRAVU

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Henrik-Riko Held

Zagreb, 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Luka Luburić, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Luka Luburić (v.r.)

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PRAVNE OSOBE I PRAVNI SUBJEKTIVITET	2
3. OBLICI PRAVNE OSOBNOSTI U RIMSKOM PRAVU	5
3.1. <i>Pravni subjektivitet rimske države i municipia</i>	5
3.2. <i>Collegia</i>	9
3.3. <i>Sodalitates</i>	11
3.4. <i>Universitas</i>	12
3.5. Crkva.....	13
3.6. Zaklade.....	14
3.7. <i>Societas</i>	16
3.8. Pravna osobnost i <i>peculium</i>	20
4. ZAKLJUČAK	23
LITERATURA	24

1. UVOD

Pravne osobe nezaobilazan su aspekt svakodnevnog života današnjice. U većoj ili manjoj mjeri prisutne su u gotovo svim vrstama ljudskih djelatnosti. Unatoč činjenici da takva razina njihove zastupljenosti traje tek posljednjih nekoliko stoljeća, one nipošto nisu tvorevine isključivo modernih civilizacija. One su se kroz povijest javljale u raznim oblicima kada god je za rješavanje određenog problema bilo potrebno ujediniti snage i sposobnost više pojedinaca koji ga samostalno nikako ne bi mogli riješiti. Najvažnija odrednica današnjih pravnih osoba svakako je njihov pravni subjektivitet, odvojen od subjektiviteta njihovih članova. To označava posebnu osobnost takvih udruženja, koja nisu samo ukupnost pojedinaca, već samostalan entitet, s vlastitim pravima i obvezama. Do takve tvorevine može doći samo u pravnim sustavima koji su razvijeni do te mjere da su sposobni uređivati tako apstraktne institute.

Drevni Rim, kao kolijevka jednog od najutjecajnijih pravnih sustava u povijesti čovječanstva također se susretao s problematikom definiranja tako kompleksnog instituta. Tijekom višestoljetnog razvoja te države nastajale su brojne organizacije koje su nekim svojim elementima podsjećale na suvremene pravne osobe. Imale su različite nazive, sastav, ciljeve i načine djelovanja ali svima im je bilo zajedničko jedno – nastajale su povezivanjem više fizičkih osoba (ili njihove imovine) u jednu zajednicu. Postavlja se pitanje do koje mjere se među njima razvila svijest o zajedništvu i odvojenosti osobnosti te organizacije od njihove vlastite. Glavni cilj ovog rada bit će navesti neke od najpoznatijih primjera takvih udruženja te analizirati njihova glavna obilježja. Proučavanjem njihova povijesnog razvoja, načina ustroja te prava i obveza koje su uživali nastojat ću uočiti u kojoj su mjeri slični današnjem pojmu pravne osobe, a u čemu se razlikuju. Da bi se u tomu uspjelo, bit će potrebno obraditi i neke suvremene oblike društava koji u određenoj mjeri odgovaraju onima iz doba Rima, kako bi se stekao uvid u njihov razvoj tijekom posljednjih gotovo dvije i pol tisuće godina.

2. PRAVNE OSOBE I PRAVNI SUBJEKTIVITET

Pravne osobe (*persona iuridica, persona moralis*) su društvene tvorevine kojima pravni poredak priznaje svojstvo pravnog subjekta dodjeljivanjem pravne sposobnosti.¹ Temeljni elementi pravnih osoba su članovi, imovina koju su ti članovi udružili s ciljem vođenja poslova i priznanje pravnog subjektiviteta od strane državne vlasti.² Dakako, najveća posebnost pravnih osoba nalazi se u razlikovanju između pravne osobnosti tog udruženja i osobnosti njenih članova. U suvremenim pravnim sustavima pravne osobe smatraju se odvojenim entitetima od fizičkih osoba koje ih čine pa su tako one nositelji prava i obveza koji nastaju tijekom poslovanja, dok se udružena imovina namijenjena obavljanju tih poslova smatra imovinom samog tog društva a ne pojedinaca. Da bi neka osoba mogla sudjelovati u pravnim poslovima mora imati pravnu i poslovnu sposobnost. Fizičke osobe pravnu sposobnost stječu rođenjem, a poslovnu (uz određene iznimke) punoljetnošću. Kod pravnih osoba situacija je nešto drukčija. Tako pravne osobe istovremeno stječu i pravnu i poslovnu sposobnost po nastanku, odnosno upisom u sudski registar.³ Još jedna razlika nalazi se u tome što su i pravna i poslovna sposobnost pravne osobe ograničene pa tako one primjerice ne mogu biti ovlaštenicima prava iz obiteljskih odnosa niti se smiju baviti djelatnostima koje ne odgovaraju svrsi zbog koje su osnovane.⁴

Razvoj pravnih osoba kao bitan element u svijetu poslovanja prati razvoj društva u kojem se one nalaze. U ranim razdobljima ljudske poslovne djelatnosti njihovu ulogu su s lakoćom mogli obavljati pojedinci jer spektar dostupnih poslova kao ni njihova složenost nisu bili dovoljno razvijeni da stvore potrebu za većim udruživanjima fizičkih osoba. Tek razvojem kapitalizma početkom 19. stoljeća takav oblik poslovanja dobiva na važnosti pa se shodno tome tek pandektna znanost počinje ozbiljnije baviti pitanjima vezanim uz definiranje i uređenje pravnih osoba.⁵

O samoj prirodi pravnih osoba u znanosti rimskog prava postoje brojne teorije od kojih su najvažnije dvije – teorija fikcije ili personifikacije i teorija realne egzistencije. Teoriju fikcije razvio je Savigny i ona smatra kako samo fizička osoba može biti nositelj prava i obveza pa posljedično tome samo ona može sudjelovati u pravnom prometu. Budući da pravne osobe nisu fizičke, one ne mogu same po sebi biti pravnim subjektom. Stoga pravni poredak stvara fikciju

¹ Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1983., str. 398.

² Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022., str. 68.

³ Zakon o trgovačkim društvima (Narodne novine 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 125/11, 152/11, 111/12, 68/13, 110/15, 40/19, 34/22, 114/22, 18/23), čl. 4.

⁴ Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1987., str. 95.

⁵ Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2008., str. 122.

o postojanju osobe koja se razlikuje od fizičkih osoba ali na koju je prenesena njihova pravna sposobnost. Takva fingirana osoba ne može samostalno djelovati već u njeno ime poslove obavljaju njeni zastupnici.⁶ Nasuprot njoj stoji Gierkeova teorija realne egzistencije koja smatra kako su pravne osobe zaista postojeći subjekti koji se sastoje od ukupnosti svojih članova ili imovine.⁷ Takve osobe razlikuju se u potpunosti od pojedinaca koji ih sačinjavaju i imaju vlastitu volju. Međutim, one i dalje nisu fizičke osobe te ne mogu samostalno voditi vlastite poslove. Za to oni, prema ovoj teoriji koriste fizičke osobe koje se nalaze u položaju organa pravne osobe.⁸ Osim ovih postoje još brojne teorije koje su pokušale detaljnije definirati narav pravnih osoba. Neke od značajnijih su Iheringova teorija destinatarata prema kojoj su pravni subjekti zapravo one osobe kojima je imovina pravne osobe namijenjena (bolesnici u bolnici) te Brinzova teorija koja pravnim osobama osporava subjektivitet i smatra ih samo objektima bez subjektiviteta isključivo vezanima uz cilj zbog kojeg su osnovane.⁹

Pravne osobe u rimskoj državi nisu bile precizno uređene niti definirane. Razlog tomu prvenstveno je bila činjenica kako većina poslova koji su se tada obavljali nije bila dovoljno kompleksna da opravda postojanje tako složenog instituta. Jedan od rijetkih konkretnih dokaza o postojanju i djelovanju pravnih osoba u rimskoj državi sadržan je u Justinijanovoj *Digesta*.¹⁰ Međutim, čak se i to uređenje prvenstveno odnosi na pitanja legitimacije pravnih osoba, kako aktivne, tako i pasivne, a ne na njihovo uređenje ili ovlasti.¹¹ Puno veći doprinos razvoju pojma pravne osobe dalo je srednjovjekovno i pandektno pravo, ali važno je napomenuti kako se njegov rad temeljio na rimskim idejama o odvajanju subjektiviteta nekog udruženja od njegovih članova.¹² Tu kao važnu smatramo Ulpijanovu tvrdnju kako dug prema udruženju nije i dug prema njegovim članovima i obratno (*Si quid universitati debetur singulis non debetur, nec quod debet universitas singuli debent*).¹³ Iz toga je vidljivo kako su rimski pravници već u to doba jasno odvajali udruženje od njegovih članova, a budući da se zajednica mogla nalaziti u ulozi vjerovnika i dužnika, morala bi imati i sposobnost stupanja u pravne odnose. Još jedan fragment koji ide u prilog tomu je sljedeći: *Cum senatus temporibus divi marci permiserit collegiis legare, nulla dubitatio est, quod, si corpori cui licet coire legatum sit, debeatur: cui autem non licet si legetur, non valebit, nisi singulis legetur: hi enim non quasi collegium, sed*

⁶ *Ibid.*

⁷ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 95.

⁸ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 123.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 94.

¹¹ *Ibid.*, str. 95.

¹² *Ibid.*

¹³ Ulpianus, D. 3, 4, 7 (Aladashvili, G., *The Germ of the Conception of Legal Person in Roman Law*, Journal of Law, br. 02, 2020., str. 15-36, str. 30).

*quasi certi homines admittentur ad legatum.*¹⁴ Nisu sve pravne osobe same po sebi mogle imati pravnu osobnost, već je bilo potrebno zadovoljiti uvjet dopuštenosti njihova osnivanja, ali iz ovog izvora nesumnjivo proizlazi razlikovanje udruženja od članova koji ga čine.

Pravne osobe u rimskoj državi dijelile su se na dvije velike skupine. Prvu čine korporacije (*universitas personarum*). Tu se radi o udruženju fizičkih osoba nastalog radi ostvarenja nekih zajedničkih ciljeva koje je odvojeno od svojih članova kao zasebna pravna osoba.¹⁵ Glavno obilježje takvih udruženja, a samim time i nositelj prava i obveza jest sam taj kolektiv te s toga promjene u sastavu kao što su smrt ili odustanak kojeg od članova u pravilu nisu utjecale na nesmetani nastavak djelovanja tog udruženja.¹⁶ Neki od primjera te vrste pravnih osoba bili su rimska država, gradske općine (*municipia*) i udruženja poput *collegia*.¹⁷ S druge pak strane nalazili su se *universitates rerum*. U tu skupinu pravnih osoba spadali su zavodi i zaklade. Njihov glavni element bila je imovina koja bi se udruživala za ostvarenje nekog unaprijed određenog cilja, a koja je imala svojstvo pravne osobe.¹⁸ Tako ovakvi pravni subjekti uopće nisu bili vezani uz članove već su postojali dok god je postojala imovina predodređena za ostvarenje njihovog cilja.

¹⁴ Paulus, D. 34, 5, 20 (Romic, A., *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973., str. 158.-159.): „Budući da je Senat u doba božanskog Marka dozvolio da se može udruženjima ostavljati legat, nema nikakve sumnje da se udruženju, čije je osnivanje dozvoljeno, (ostavljeni legat) mora dati, a ako se ostavi legat udruženju čije osnivanje nije dozvoljeno, legat ne vrijedi ako nije ostavljen pojedincima, jer se (tada) njima, ne kao udruženju, nego kao određenim ljudima (pojedincima) priznaje legat.“

¹⁵ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* (bilj. 2), str. 68.

¹⁶ Romic, *op. cit.* (bilj. 4), str. 96.

¹⁷ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* (bilj. 2), str. 79.

¹⁸ *Ibid.*, str. 71.

3. OBLICI PRAVNE OSOBNOSTI U RIMSKOM PRAVU

3.1. Pravni subjektivitet rimske države i municipia

Rimska država smatra se jednim od najranijih oblika pravne osobe. Vidljivo je to iz samog naziva *Senatus Populusque Romanus* koji ukazuje na to kako su sami Rimljani državu vidjeli kao jedinstvenu cjelinu, zajednicu svih građana, koja je ipak u određenom smislu odvojena od svakog pojedinog člana.¹⁹ Država kao pravna osoba ima rijetko obilježje pripadnosti kako javnom tako i privatnom pravu. S jedne strane država kao nositelj suverene vlasti pripada javnom pravu, dok ju s druge svojstvo imatelja imovinskih prava podređuje privatnopravnim normama.²⁰ Daljnji dokazi pravne osobnosti države nalaze se u činjenici da su pojedine stvari koje nisu mogle biti predmetom privatnog vlasništva, poput provincijalnih zemljišta ili obale, bile u vlasništvu samog naroda, a da su tim stvarima upravljali magistrati kao njihovi predstavnici.²¹ Oni su pak, zastupajući državu u odnosima s pojedincima djelovali u okviru javnog, a ne privatnog prava.²² Još jedan bitan dokaz koji ide u prilog ovoj teoriji jest razvoj pravne osobnosti carske riznice (*fiscus*) u doba Carstva. Ona je, putem činovnika sudjelovala u sporovima kao stranka te je mogla stjecati imovinu na razne načine, primjerice zapljenom nasljedstva.²³ Odnosi u kojima je sudjelovao *fiscus* bili su uređeni normama privatnog prava, ali su se ti odnosi po mnogočemu razlikovali od sličnih odnosa u kojima su sudjelovale isključivo fizičke osobe, ponajprije zbog brojnih privilegija koje je *fiscus* uživao.²⁴ U ranom razdoblju Carstva, vlasništvo nad imovinom koja je pripadala carskoj riznici bilo je podijeljeno između cara i rimskog naroda. Daljnjim razvojem Carstva ta imovina je u teoriji pripala samoj državi jer car više nije mogao samostalno raspolagati njome, ali ju je njegov nasljednik morao dobiti.²⁵

Pravni subjekti definirani su kao nositelji određenih prava i dužnosti. Postoje tri zahtjeva kojima je potrebno udovoljiti za priznanje pravnog subjektiviteta: pravna sposobnost, poslovna sposobnost i deliktna sposobnost.²⁶ Dokaz da suvremena država ispunjava te uvjete

¹⁹ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 96.

²⁰ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* (bilj. 2), str. 70.

²¹ du Plessis, P., *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford, 2010., str. 88.

²² Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 124.

²³ du Plessis, P., *op. cit.* (bilj. 21), str. 88.

²⁴ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 96.

²⁵ du Plessis, P., *op. cit.* (bilj. 21), str. 88.

²⁶ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* (bilj. 2), str. 45.

nalazimo u njenoj sposobnosti da bude vlasnikom određenih stvari, stranka u parničnom postupku, snosi odgovornost za štetu, sklapa pravne poslove itd.

Republika Hrvatska tako može imati vlastitu imovinu, pa i biti upisana kao vlasnik nekretnina²⁷ u zemljišnim knjigama, a kao vlasnik ima jednaka prava i položaj kao i privatni vlasnici.²⁸ Osim toga ona može biti i stranka u postupku. Zakon određuje da stranke u parničnom postupku mogu biti sve fizičke i pravne osobe.²⁹ Nedvojbeno je da Republika Hrvatska ima stranačku sposobnost (koja se donekle preklapa i s pravnom sposobnošću po svojoj definiciji) jer zakon posebno uređuje postupak u kojemu se Republika Hrvatska nalazi u ulozi tuženika.³⁰ Nadalje, Zakon o sustavu državne uprave uređuje tijela državne uprave i njihov djelokrug i nadležnosti.³¹ Osim toga određuje tko obavlja poslove državne uprave.³² Jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave i njihov djelokrug i ustrojstvo uređeni su Zakonom o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi.³³ Zakon o sustavu državne uprave određuje da je za štetu koja građanima, pravnim osobama ili drugim strankama nastane nezakonitim ili nepravilnim radom tijela državne uprave, jedinica lokalne samouprave ili pravnih osoba s javnim ovlastima odgovorna Republika Hrvatska.³⁴ Iako je opći propis koji sadrži odredbe o odgovornosti za štetu Zakon o obveznim odnosima, u hrvatskom pravnom uređenju postoji još niz zakona o odgovornosti za štetu u slučajevima kada je štetnik Republika Hrvatska.³⁵ Neki od njih su Zakon o odgovornosti Republike Hrvatske za štetu uzrokovanu od pripadnika hrvatskih oružanih i redarstvenih snaga tijekom Domovinskog rata³⁶ i Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija³⁷. Zakon o zemljišnim knjigama također propisuje odgovornost Republike Hrvatske za štetu koja je nastala zbog pogrešaka u vođenju zemljišnih knjiga.³⁸ Još jedan dokaz koji potvrđuje pravnu osobnost Republike Hrvatske nalazimo u pravu društava. Zakon o upravljanju državnim

²⁷ Zakon o zemljišnim knjigama (pročišćeni tekst, Narodne novine 63/19, 128/22), čl. 22. st. 5. (u daljnjem tekstu: ZZK)

²⁸ Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (pročišćeni tekst, Narodne novine 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17), čl. 35. st. 1.

²⁹ Zakon o parničnom postupku (pročišćeni tekst, Narodne novine SL SFRJ 4/77, 36/77, 6/80, 36/80, 43/82, 69/82, 58/84, 74/87, 57/89, 20/90, 27/90, 35/91, i NN 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01), čl. 77. st. 1.

³⁰ *Ibid.*, čl. 186.a

³¹ Zakon o sustavu državne uprave (pročišćeni tekst, Narodne novine 66/19), čl. 1. st. 1. (u daljnjem tekstu: ZSDU)

³² *Ibid.*, čl. 2. st. 1. i čl. 3. st. 1.

³³ Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (pročišćeni tekst, Narodne novine 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20), čl. 1.

³⁴ ZSDU, *op. cit.* (bilj. 31), čl. 14.

³⁵ Mikecin, A., *Odgovornost Republike Hrvatske za štetu*, Fip, vol. 5, br. 2, 2017., str. 159-217, str. 161.

³⁶ Zakon o odgovornosti Republike Hrvatske za štetu uzrokovanu od strane pripadnika hrvatskih oružanih i redarstvenih snaga za vrijeme domovinskog rata NN 117/03

³⁷ Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija NN 117/03

³⁸ ZZK, *op. cit.* (bilj. 27), čl. 9. st. 1.

imovinom uređuje način upravljanja dionicama i poslovnim udjelima te nekretninama i pokretninama koje čine državnu imovinu.³⁹ Budući da dioničari mogu biti i pravne i fizičke osobe, prethodno navedeni zakon još je jedna potvrda pravne osobnosti Republike Hrvatske.

Rimska država je tijekom trećeg i četvrtog stoljeća pr. Kr. doživjela period znatnog rasta. Najčešći oblik tog rasta bilo je pokoravanje obližnjih kraljevstava i gradova pri čemu su se uglavnom koristili jednom od dvije metode – izravno pripajanje osvojenog područja (*deditio* ili *occupatio bellica*) ili zasnivanje kolonija (*coloniae*).⁴⁰ Vrste pripajanja ovisile su o načinu na koji je novoosvojeni teritorij priključen rimskoj državi.

U slučaju *deditio* dolazilo je do potpune predaje poraženog neprijatelja kojemu bi potom bila oduzeta dotadašnja samostalnost. Njegovo stanovništvo ostalo je slobodno, ali podređeno Rimu te su im uskraćena sva građanska prava (*peregrini dediticii*). Potom bi bili proglašeni municipijima te bi im bio dodijeljen određeni stupanj autonomije.⁴¹ Ako sukob ne bi završio predajom neprijatelja, došlo bi do *occupatio bellica*. Takvom protivniku Rim bi proizvoljno izmijenio unutarnji ustroj, vlast nad teritorijem bi preuzeo rimski narod, a svo njegovo stanovništvo koje bi pružalo daljnji otpor bi porobio ili ubio.⁴²

Drugi oblik širenja vlasti na pokorena područja bilo je zasnivanje kolonija. To se odvijalo na način da bi dio osvojenog teritorija postao vlasništvom kolonista te bi se oni naselili ili u već postojeće gradove ili bi sami izgradili nove na tom području.⁴³ Te kolonije su se dijelile na rimske i latinske s obzirom na to jesu li ih nastanjivali rimski građani ili latini. Rimski građani koji bi se preselili u latinske kolonije gubili su rimsko građanstvo te bi postali *Latini coloniani (coloniarii)*, ali su ga mogli ponovno steći povratkom u Rim uz uvjet da barem jedan njihov sin ostane u koloniji.⁴⁴ Protekom vremena to pravilo se znatno mijenjalo pa su tako povratkom iz kolonija osnovanih nakon 286. g. pr. Kr. građanstvo ponovno stjecali samo viši magistrati i njihove obitelji. Gotovo stotinu godina kasnije dolazi do nove promjene u njihovom statusu s prestankom osnivanja novih latinskih kolonija pa tako donošenjem *lex Iulia de civitate Latinis et sociis danda* svi Latini, pa tako i *Latini coloniani* postaju punopravni rimski građani.⁴⁵

Zanimljiv događaj tijekom povijesti kolonija zbio se za vrijeme drugog punskog rata. Naime, u to vrijeme Rim je imao trideset kolonija od kojih je zatražio pomoć u novcu i

³⁹ Zakon o upravljanju državnom imovinom (pročišćeni tekst, Narodne novine 52/18), čl. 1. st. 1.

⁴⁰ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 50.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*, str. 51.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*

vojnici. Njih osamnaest je pružilo pomoć Rimu, dok ih je dvanaest izjavilo kako nemaju dovoljno sredstava za pružanje takve pomoći. Po završetku rata dekretom je odlučeno kako se imena tih dvanaest kolonija više ne smiju spominjati te da je konzulima zabranjeno održavati bilo kakve veze s njihovim predstavnicima. Osim toga izgubili su dotadašnje pravo popisivanja građana (*census*).⁴⁶ S druge pak strane, kolonije koje su pružile pomoć Rimu uživale su zahvalnost rimskog naroda i Senata te im je dodijeljeno pravo nasljeđivanja imovine rimskih građana.⁴⁷

Uspješni ratni pohodi rimske države rezultirali su stvaranjem jednog od najvećih carstava u cijeloj ljudskoj povijesti, koje se širilo na čak tri kontinenta. Na tako velikoj površini bilo je praktički nemoguće efikasno vršiti apsolutnu vlast iz jednog centra. Iz tog razloga brojni dijelovi države imali su različit stupanj autonomije pa čak i pravne osobnosti. Jedan od primjera takvih ustrojbenih jedinica koje su se protezale diljem Rima bili su *municipia*. Radilo se o gradovima koji su u različitim mjerama zadržavali elemente samostalnosti poput zakona i običaja koji su uređivali unutarnji ustroj.⁴⁸

U počecima njihovog razvoja razlikovali su se municipiji u kojima su živjeli rimski građani (*municipia cum suffragio*) od onih koje su nastanjivali svi ostali Italici (*municipia sine suffragio*).⁴⁹ Kako se iz samog naziva da zaključiti radilo se primarno o razlikama između prava koja su pripadala pojedinim stanovnicima tih municipija jer su u tom periodu rimski građani uživali znatno veća prava u odnosu na ostale pripadnike rimske države. Ublažavanjem pravila o stjecanju rimskog građanstva polako nestaju i ovakva razlikovanja.⁵⁰ Stjecanje statusa municipija značilo je veliku čast za gradove kojima je to dodijeljeno. Budući da je tu odluku donosio sam car, municipiji su taj status isticali u svom nazivu i svim javnim dokumentima kako bi naglasili naklonost koju su uživali kod cara.⁵¹

Municipiji su bili podređeni zakonima Rima ali bi provođenje tih zakona bilo povjereno njihovim organima koji su poslove samoupravljanja vodili i prije pripojenja rimskoj državi.⁵² Nadalje, vlast u municipijima bila je uređena po uzoru na Rim pa su tako na čelu municipija bila dva magistrata (*duoviri*) kao što su Rimom vladala dva konzula.⁵³ Imali su

⁴⁶ Rattigan, W. H., *De Jure Personarum: Or, A Treatise on the Roman Law of Persons* London, 1873., str. 118.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 117.

⁴⁸ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 50.

⁴⁹ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 213.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Perry, J. S., *Collegia and their Impact on the Constitutional Structure of the Roman State*, u: du Plessis, P.; Ando, C. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 137–150, str. 125.

⁵² Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 51.

⁵³ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 213.

svoje predstavnike, ali sama zajednica imala je vlastitu pravnu osobnost odvojenu od predstavnika i stanovnika.⁵⁴ Mogli su stjecati vlastitu imovinu, primati legate i biti imenovani nasljednicima u oporuci. Osim toga mogli su biti i stranke u sporovima te su imali pravo i oslobađanja robova.⁵⁵ Posebnost municipija leži u njihovoj postupnoj transformaciji iz javnopravne u privatnopravnu osobu. U početku su imali diskreciju brojna pitanja unutarnjeg uređenja rješavati propisima javnog prava kao što je to radila i država.⁵⁶ U kasno doba Republike pretorski edikti odredili su kako municipiji mogu sudjelovati u formularnim postupcima vezanima uz njihovu imovinu i kao tužitelj i kao tuženik.⁵⁷ Razvojem Carstva došlo je do nastojanja da se izjednače svi municipiji diljem države sa svrhom efikasnijeg upravljanja. Iz tog razloga svim municipijima dodijeljen je status pravne osobe koja u potpunosti potpada pod privatno pravo.⁵⁸

3.2. Collegia

Privatna udruženja kao što su trgovački cehovi, političke grupe ili pogrebna društva zvali su se *collegia*.⁵⁹ Nije sasvim jasno koliku razinu pravne osobnosti su imali, ali sigurno je kako su mogli imati vlastitu imovinu, sudjelovati kao stranke u postupku i imati koristi od pravnih obveza.⁶⁰ Strukturu i djelatnost kolegija određivali su sami članovi donošenjem statuta (*lex collegii*), a za vođenje poslova kolegija predviđena je blagajna (*arca*) u kojoj bi bila pohranjena imovina koja se više nije pripisivala članovima već udruženju.⁶¹ *Collegia* načelno nisu prestajala postojati smrću nekog od člana, već je njihovo postojanje bilo više vezano uz imovinu i djelatnost kojom su se bavili.⁶² Tako su mogli opstati čak i kad bi ostao aktivan samo jedan član ako bi i dalje mogao raspolagati imovinom i nazivom udruženja.⁶³ Tek gubitkom svih svojih članova, ispunjenjem cilja zbog kojeg je osnovan ili zabranom rada od strane tijela vlasti kolegij bi prestao postojati. U slučaju ukidanja kolegija od strane države, preostalu imovinu udruženja članovi bi podijelili između sebe.⁶⁴ Za osnivanje *collegia* bila su potrebna tri člana (*tres faciunt collegium*).⁶⁵ Pravilo je to koje proizlazi iz rimskog uvjerenja kako su tri

⁵⁴ du Plessis, P., *op. cit.* (bilj. 21), str. 88.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 97.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ du Plessis, P., *op. cit.* (bilj. 21), str. 87.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 88.

⁶¹ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 62.

⁶² Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 98.

⁶³ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 63.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Petrak, M., *Traditio Iuridica*, vol. I., *Regulae Iuris*, Zagreb, 2010., str. 131.

člana te zajednice potrebna da bi se osiguralo zastupanje interesa cijele te zajednice. Tako je i Ciceron u svom govoru ustvrdio kako je samo odluka utemeljena na suglasnosti trojice pontifeksa ispravna u očima naroda, senata i bogova.⁶⁶ Važnost tog pravila pokazuje činjenica kako je nadživjelo rimsku državu pa se tako u određenim situacijama koristi i u suvremenim pravnim sustavima. Tako je, primjerice hrvatski Zakon o udrugama odredio kako je za osnivanje udruge potrebno barem tri osnivača.⁶⁷ Ipak, u većem broju slučajeva u suvremenom pravu odstupa se od ovog pravila pa je tako za osnivanje zadruga potrebno sedam članova, za ortaštvo dva, a za osnivanje dioničkih društava i društava s ograničenom odgovornošću dovoljan je čak samo jedan član.⁶⁸

Tijekom svoga postojanja znatno se mijenjao opseg ovlasti koje su imala *collegia*, pa im je tako car Marko Aurelije dopustio da oslobađaju robove, a Justinijan omogućio da ih se imenuje kao nasljednike u oporuci.⁶⁹ U samim počecima njihova razvoja bili su uređeni isključivo Zakonikom XII ploča. U tim ranim razdobljima pojedinci su uživali visok stupanj autonomije prilikom udruživanja a bili su ograničeni jedino obvezom da svojim udruživanjem uvažavaju pravni poredak.⁷⁰ Protekom vremena doneseni su brojni propisi kojima je ta autonomija znatno smanjena pa im je tako odlukom Julija Cezara drastično smanjen broj. Nakon njega car August zabranio je osnivanje novih *collegia* bez izričitog odobrenja cara i senata, što bi se moglo protumačiti kao jedan od najranijih primjera pojave instituta koncesija.⁷¹ Kasnije je ograničena i učestalost dopuštenih sastanaka te je pojedincima zabranjeno biti članom više od jednog takvog udruženja.⁷² Glavni razlog tim oštrim ograničenjima slobode udruživanja bio je taj što su se carevi pribojavali političke aktivnosti takvih udruženja koja je mogla ugroziti njihovu vlast.⁷³

Tijekom Dominata sama država počela je organizirati udruženja koja su brojnim obilježjima podsjećala na *collegia*. Radilo se o udrugama koje su činili radnici, trgovci i obrtnici. Članstvo u njima nije se temeljilo na slobodi udruživanja već se radilo o obvezi koja im je bila nametnuta, te su svi bili doživotni članovi.⁷⁴ Razlog nastanka takvih udruženja jest agresivno širenje Rimskog carstva i otežano održavanje tako velike i kompleksne zemlje. Zbog

⁶⁶ Cicero: De Haruspicum Responso, <https://www.attalus.org/cicero/haruspices.html>, 27. kolovoza 2023.

⁶⁷ Zakon o udrugama pročišćeni tekst zakona (pročišćeni tekst, Narodne novine 74/14, 70/17, 98/19, 151/22), čl. 11. st. 1.

⁶⁸ Petrović, S.; Ceronja, P., *Osnove prava društava*, Zagreb 2019., str. 2.

⁶⁹ du Plessis, P., *op. cit.* (bilj. 21), str. 88.

⁷⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 62.

⁷¹ Perry, J.S., *op. cit.* (bilj. 51), str. 141.

⁷² du Plessis, P., *op. cit.* (bilj. 21), str. 87.

⁷³ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 98.

⁷⁴ Perry, J.S., *op. cit.* (bilj. 51), str. 143.

toga je država obvezivala pripadnike tih društava na obavljanje brojnih poslova koji su zapravo spadali u sferu javne službe kao što su opskrbljivanje gradova osnovnim namirnicama ili opremanje vojske.⁷⁵

3.3. Sodalitates

Udruženja pojedinaca s političkim nastojanjima bili su posebna vrsta pravnih osoba u Rimu. U uskoj su vezi s kolegijima s kojima dijele brojna slična obilježja. Zbog nedovoljne posvećenosti rimskih pravnika definiranju raznih vrsta pravnih osoba nije sasvim jasno jesu li se te dvije vrste udruženja razvijale paralelno ili su *sodalitates* proizašle iz koncentriranijeg djelovanja kolegija, usmjerenog primarno na političku aktivnost.⁷⁶

Jedna od teorija o razvoju ovih pravnih osoba definira *sodalitates* ih kao zajednice vjernika posvećene štovanju pojedinog božanstva.⁷⁷ Međusobni odnosi temeljili su se na osobnim vezama članova što ih je činilo puno bližima i povezanijima nego u većini drugih vrsta udruženja, pa tako i kolegija. Te veze nisu prestajale čak ni smrću kojeg od članova jer bi, primjerice, ostatak članova vodio brigu o obrazovanju djece preminulog člana.⁷⁸ Osim toga razina njihove povezanosti bila je vidljiva i u činjenici kako niti jedan član nije smio podići tužbu protiv drugoga, ali su svi bili obvezni pomagati si u slučaju pravnih poteškoća.⁷⁹ Daljnjim razvojem takav odnos proširen je i na pomaganje članovima u ostvarenju njihovih političkih ambicija, primjerice u raznim kandidaturama za birane položaje.⁸⁰

Te aktivnosti su s vremenom postale toliko izražene i učestale da im je vlast postala neprijateljski nastrojena i odlučila ih kategorizirati kao kriminalna udruženja. Tako je 55. g. pr. Kr. Senat donio mišljenje (*senatus consultum*) kojim izričito zabranjuje stvaranje kriminalnih udruga kojima je svrha zastrašivanje i podmićivanje glasača.⁸¹ Kasnijim zakonom cara Domicijana – *lex Irnitana* dodatno je uvedena zabrana formiranja sličnih organizacija s ciljem zavjere.⁸² Za kršenje tog zakona propisana je ogromna novčana kazna od 10.000 sestercija.⁸³ Nadalje, brojna društva morala su ispuniti zahtjeve i preduvjete koje su im postavili vladajući,

⁷⁵ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 63.

⁷⁶ Husband, R.W., *Legislation against political clubs during the Republic*, *The Classical Weekly*, vol. 10, br. 2, 1916., str. 11-14, str. 12.

⁷⁷ *Ibid.*, str. 11.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*, str. 12.

⁸¹ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 31.

⁸² *Ibid.*

⁸³ Kako bi se to stavilo u odgovarajući kontekst, može se istaknuti činjenica da je u to vrijeme prosječna godišnja plaća rimskog legionara iznosila oko 1.200 sestercija (*ibid.*, str. 32.).

a u svrhu održavanja javnog reda i mira.⁸⁴ Iz toga je vidljiv rast negativnog raspoloženja vlasti prema bilo kakvim oblicima udruženja pojedinaca jer su se bojali da će se u njima razvijati zavjere protiv vladajućih.⁸⁵

Temeljem svega gore navedenog *sodalitates* se mogu smatrati udruženjima u koja pojedinci stupaju iz primarno političkih ili društvenih, a ne poslovnih razloga, zbog čega su privlačili više pozornosti vlasti od ostalih vrsta pravnih osoba.⁸⁶

3.4. Universitas

Sve vrste organizacija, nastalih radi ispunjenja nekog unaprijed zadanog cilja, kojima je vlast već priznala brojna ovlaštenja zajedničkim nazivom bili su označavane kao *universitas*.⁸⁷ Točnu definiciju, kao i razlikovanje od ostalih vrsta udruženja u rimskoj državi skoro je nemoguće odrediti zbog izuzetno široke uporabe ovog pojma. Tako se njime označavalo i pojedine organizacije ali i koncept jedinstva članova neke zajednice.⁸⁸ Od organizacija najčešće se radilo o nekim vjerskim ili državnim udruženjima.⁸⁹ Često se taj izraz koristio za isticanje odvojenosti nekog udruženja od njegovih članova i upravo u tome leži zanimljivost ovog instituta.⁹⁰ Naime, od svih oblika pravnih osoba koje su postojale u to vrijeme, s njim su se Rimljani najviše približili suvremenom pojmu pravne osobnosti. Ta ideja proizlazi iz određenih tumačenja Ulpijanova mišljenja iz Digesta kojima se zaključuje da su tadašnji pravници poznavali koncept ograničene odgovornosti, dakle i primitivan oblik pravne osobnosti.⁹¹ Ipak, takvim tumačenjima valja pristupiti s oprezom jer je točan prijevod gotovo nemoguće dobiti.⁹² Također, trebamo uzeti u obzir i vjerojatnost da su ti autori bili pod utjecajem tržišnog stanja njihova vremena u kojem su pravne osobe bile znatno raširenije nego u rimskoj državi. Zbog toga je moguće da su pojedinim oblicima udruživanja pripisivali veću razinu organiziranosti i složenosti od one koju su oni u stvarnosti imali. Sve to navodi na zaključak kako se rimska *universitas* nalazila negdje na granici između apstraktnosti pravne osobe kakvu poznaje suvremeno pravo i konkretnog entiteta kojeg čine njegovi članovi kakav su poznavali Rimljani.

⁸⁴ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 31.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 361.

⁸⁸ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 30.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*

Pojam *universitas* ponovno se javlja u srednjem vijeku u nešto konkretnijem obliku.⁹³ Ovoga puta korišten je kao naziv za neka veća sveučilišta. Utjecaj rimskih pravnika tu ne prestaje jer je osim samog pojma korištena i njegova veza s idejama o subjektivitetu pravnih osoba.⁹⁴ Tako je *universitas* definirao sveučilišta kao udruženja pojedinaca, odvojena od njihovih članova.⁹⁵ Uz njega je naziv svakog pojedinog sveučilišta imao neki dodatak koji bi se odnosio na njegove članove pa je tako primjerice naziv sveučilišta u Bologni bio *Universitas Scholarium*, a u Parizu *Universitas Magistrorum*.⁹⁶ Korištenje takvog nazivlja prvi put je zabilježeno u dekretu pape Inocenta III. na početku 13. stoljeća.⁹⁷

3.5. Crkva

Crkva kojoj su pripadali kršćani u Rimu je nosila naziv *ecclesia*. Taj pojam istovremeno je označavao građevinu u kojoj su se vjernici okupljali, ali i zajednicu svih kršćana kao zaseban entitet.⁹⁸ U postklasičnom razdoblju nakon Konstantinova priznanja kršćanske crkve stekla je pravni subjektivitet pa je tako mogla voditi pravne poslove, imati nekretnine, nasljeđivati i primati legat, kao i mnoštvo drugih privilegija.⁹⁹ S obzirom na to da je imala status pravne osobe, morala je imati predstavnika koji bi u njeno ime zaključivao poslove i upravljao njenom imovinom, a tu ulogu najčešće je obavljao biskup.¹⁰⁰

Za preobrazbu kršćanske crkve iz proganjane skupine koja je svoje postojanje morala prikrivati u pravnu osobu s vlastitim pravima i obvezama najzaslužniji su brojni edikti koje su donosili rimski vladari, od kojih je svakako najpoznatiji Milanski edikt (*Edictum Mediolanense*). Njime se po prvi puta propisuje priznavanje i tolerancija svih religija diljem Rimskog carstva¹⁰¹ ukidanjem svih dotadašnjih zakonskih odredbi temeljem kojih se vršio progon vjerskih zajednica poput kršćanske.¹⁰² Valja napomenuti kako ovim ediktom nije osigurana tolerancija nekim drugim religijama poput judaizma.¹⁰³ Razlog tomu nalazi se u činjenici da su od svih pripadnika proganjanih vjeroispovijesti kršćani bili rašireni po najvećem

⁹³ Universitas, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Universitas.html, 6. rujna 2023.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 102.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 97.

¹⁰¹ Milotić, I., *Milanski edikt, prijevod, komentar i studija*, Zagreb, 2013., str. 51.

¹⁰² *Ibid.*, str. 57.

¹⁰³ *Ibid.*

broju različitih društvenih slojeva, premda pojedinačno nisu bili najbrojniji.¹⁰⁴ Uz to, kršćanstvo je doživljavalo daleko najbrži rast, pa se i javljala određena razina pritiska javnosti za legitimizacijom kršćanstva, dok za ostale religije toga nije bilo.¹⁰⁵ Milanski edikt također je važan i za uređenje statusnopravnih pitanja koja su se odnosila na novopriznatu kršćansku zajednicu. To se prije svega očituje u odluci o vraćanju imovine koja je oduzeta Crkvi za vrijeme progona.¹⁰⁶ Tom odredbom potvrđuje se status kršćanske Crkve kao pravne osobe jer ju se određuje kao zajednicu svih kršćana s vlastitim subjektivitetom (*Persona Christianorum*) koja može stjecati imovinu.¹⁰⁷ Time je ujedno potvrđeno i pravo kršćanske Crkve na sklapanje pravnih poslova. Po donošenju edikta određeno je kako su svi dotadašnji vlasnici imovine (u prvom redu nekretnina) koja je početkom progona zaplijenjena kršćanskim pravnim osobama obvezni na zahtjev Crkve vratiti joj tu imovinu odmah, bez prava na ikakvu protutražbinu.¹⁰⁸ Povrat imovine vršio se u obliku prijenosa posjeda tradicijom (*traditio*) koji su kršćanske pravne osobe sklapale sa svakim dotadašnjim vlasnikom te imovine.¹⁰⁹

3.6. Zaklade

Zaklada prema pandektnom pravu je vrsta pravne osobe koja se osniva udruživanjem imovine njenih članova.¹¹⁰ One se nisu osnivale iz ekonomskih razloga već za ostvarenje nekog socijalnog cilja. Primjer zaklade u rimskoj državi bile su brojne ustanove koje su skrbile za nezbrinutu djecu (*alimenta*), a u srednjem vijeku iz njih su se razvila sirotišta i starački domovi.¹¹¹ Iz toga je vidljivo kako je glavni element zaklade bila udružena imovina kojom su se ostvarivali njeni ciljevi. Zaklade su imale brojna obilježja pravne osobnosti pa su tako mogle stjecati nasljedstvo i legate, podnositi tužbe ili utjerivati tražbine.¹¹² Postojale su dvije glavne vrste zaklada a to su samostalne i nesamostalne.¹¹³ Kod samostalnih je imovina zaklade sama vodila poslove zaklade i to putem fizičkih osoba koje su djelovale u njeno ime.¹¹⁴ Činjenica kako su te osobe djelovale u ime same zaklade, a ne u svoje ili u ime njenih članova upućuje na to da je zaklada, barem u takvim poslovima bila smatrana zasebnim pravnim subjektom.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, str. 58.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 61.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 62.

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 63.

¹⁰⁹ *Ibid.*, str. 66.

¹¹⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 98.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 125.

¹¹⁴ *Ibid.*

Nesamostalne zaklade nisu bile takva samostalna pravna osoba, već se radilo samo o imovini koja je priključena nekom, otprije osnovanom subjektu prava (najčešće municipiji ili neka udruženja) kako bi ju on koristio za ostvarenje ciljeva same zaklade.¹¹⁵

Samostalne zaklade u pravom smislu riječi bile su izuzetno rijetke u Rimu zato što je bilo jako teško ispuniti uvjet njihova samostalnog djelovanja. Zbog toga je većina rimskih zaklada ostvarivala svoje ciljeve putem djelovanja rimskih gradova ili općina.¹¹⁶ Osim po načinu na koji su djelovale, rimske zaklade razlikovale su se prema primatelju njihovih donacija, osobito u ranijem dobu rimske države.¹¹⁷ Postojale su zaklade koje su davale imovinu, povlastice ili na koji drugi način činile usluge pojedinim pripadnicima bogatog sloja stanovništva.¹¹⁸ Tu se radilo o darivanju neke, također imućne osobe s očekivanjem da će ta osoba u budućnosti vratiti tu uslugu.¹¹⁹ S druge pak strane nalazio se oblik zaklada bliži današnjoj definiciji. Takve zaklade darovale su siromašnije stanovništvo temeljem prešutnog pravila da će se bogati odreći dijela svoje imovine u korist siromašnih, a da će im se ovi odužiti pružanjem “časti,, koja se najčešće manifestirala u obliku glasova za darovatelja prilikom izbora za neku političku funkciju.¹²⁰

Vrste udruženja koje bi odgovarale današnjem pojmu samostalnih zaklada počinju se razvijati tek u srednjem vijeku priznanjem svojstva pravne osobe crkvenim općinama (*ecclesia*).¹²¹ Tada su se zaklade počele razvijati udruživanjem imovine sa svrhom obavljanja nekih dobrotvornih ili religioznih poslova (*piae causae*) primjerice izgradnja crkava, bolnica ili sirotišta.¹²² Unatoč tome, brojni autori i srednjovjekovnim zakladama osporavaju status potpune samostalnosti tvrdeći kako se čak i u takvim slučajevima često radilo samo o imovini kojom bi raspolagala crkva za ostvarenje ciljeva zadanih povjeravanjem te imovine.¹²³

Zaklade kao imovinska masa namijenjena ispunjenju nekog društveno korisnog ili humanitarnog cilja postoje i danas.¹²⁴ Temeljni akt njihova osnivanja je statut zaklade.¹²⁵ U njemu su određeni svi bitni elementi zaklade poput: sjedišta i imena zaklade, cilja zbog kojeg

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 98.

¹¹⁷ Rickett, C. E. F., *Charitable Giving in English and Roman Law a Comparison of Method*, The Cambridge Law Journal, vol. 38, br. 1, 1979., str. 118-147, str. 130.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ *Ibid.*, str. 131.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 125.

¹²² *Ibid.*

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Zakon o zakladama (pročišćeni tekst, Narodne novine 106/18, 98/19, 151/22), čl. 2. st. 1.

¹²⁵ *Ibid.*, čl. 25. st. 1.

je osnovana, unutarnjeg ustrojstva, uvjeta za prestanak postojanja zaklade i slično.¹²⁶ Kapital koji služi za obavljanje poslova zaklade naziva se osnovna imovina i smanjivanje njenog iznosa nije dozvoljeno, ali uvećanje jest.¹²⁷ Zaklada može sama vlastitim djelovanjem uvećati svoju imovinu stjecanjem koristi od određenih poslova, a može ju povećati i donacijama. Upravo su donacije najčešći izvor prihoda za poslovanje zaklada, a donirati im može širok spektar osoba – kako fizičke, tako i pravne osobe.¹²⁸ Osim razloga određenih statutom, zaklade prestaju djelovati i nastupi li koja od okolnosti propisanih zakonom. Tako će gašenje zaklade biti uzrokovano gubitkom osnovne imovine, njenim smanjenjem ispod razine dovoljne za poslovanje, ili odlukom suda o ukidanju zaklade.¹²⁹

3.7. Societas

U višestoljetnom razvoju rimske države javljala su se brojna udruženja pojedinaca koja su svojim obilježjima u većoj ili manjoj mjeri odgovarala suvremenom pojmu pravne osobe. S obzirom na to da rimski pravници nikada nisu u potpunosti uspjeli riješiti problematiku odvajanja osobnosti takvog društva od njegovih članova, upitno je u kojoj su mjeri ta udruženja stekla pravni subjektivitet. Ipak, moglo bi se reći da je od svih njih ustroju današnjih pravnih osoba najbliže došao rimski *societas*. Bio je to ugovor kojim su se članovi obvezali doprinijeti svoju imovinu, rad ili neka prava kako bi ostvarili neki zajednički cilj i pritom podijelili dobitke.¹³⁰ Prema Gajevoj teoriji najvjerojatnije se razvio iz udruženja zvanog *consortium*, koji se zapravo svodio na zajedničko upravljanje naslijeđenom imovinom do njezine raspodjele.¹³¹ Postojala su dva osnovna tipa *societasa* – *societas universalis* i *societas particularis*.¹³² Prvi od njih nastajao je prijenosom privatne imovine u vlasništvu pojedinca u zajedničku imovinu svih partnera te je bio trajnije prirode, dok je drugi imao obilježja zajedničkog poslovnog pothvata te je bio usmjeren na ostvarenje jednog specifičnog cilja pa je samim time bio privremenog karaktera.¹³³

Societas se mogla osnovati za širok spektar funkcija – od obrađivanja zemljišta do podučavanja gramatike.¹³⁴ Uglavnom je bila riječ o udruživanju za nefinancijske svrhe, te

¹²⁶ *Ibid.*, čl. 25. st. 2.

¹²⁷ Bežovan, G., *Zaklade u Hrvatskoj – uloga, razvoj i postignuća*, Revija za socijalnu politiku, vol. 15, br. 3, 2008., str. 455-478, str. 461.

¹²⁸ *Ibid.*, str. 463.

¹²⁹ Zakon o zakladama, *op. cit.* (bilj. 124), čl. 42. st. 1.

¹³⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 318.

¹³¹ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 22.

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*

naglasak nije bio toliko na novčanim doprinosima koliko na međusobnoj suradnji.¹³⁵ Većina takvih udruženja trajala je tek nekoliko godina, a često i do smrti jednog od partnera. Unatoč tome, postojali su mehanizmi za produljenje trajanja partnerstva poput obiteljske *societas*. U takvom udruženju, u slučaju smrti kojeg od članova bilo je moguće prenijeti njegov udio na njegova nasljednika, čime bi se moglo nastaviti djelovanje tog društva u blago izmijenjenom obliku.¹³⁶

Societas nije mogla kupovati dobra niti biti vlasnikom imovine, to pravo su imali njezini članovi. Svaki partner mogao je pojedinačno djelovati za ostvarenje zajedničkog cilja, pri čemu je bio obvezan dijeliti dobit s ostalim partnerima. U takvim situacijama radilo se o posrednom zastupanju. udruženja.¹³⁷ Za preuzete obveze nije odgovarala *societas*, već njegovi članovi osobno, ali je svaki od njih mogao tražiti naknadu od ostalih razmjerno njihovim udjelima sudjelovanja.¹³⁸ Radnje koje je poduzeo bilo tko od partnera smatrane su radnjama svih ostalih, te su i oni odgovarali za preuzete obveze dok god su te radnje bile usmjerene na ostvarenje zajedničkog cilja, a u suprotnom su ga ostali članovi mogli tražiti naknadu štete.¹³⁹ Za namirenje tražbina koje su članovi imali jedan prema drugome koristili su *actio pro socio*.¹⁴⁰

Prestanak ovakvog udruženja događao se u brojnim slučajevima kao što su ispunjenje zadanog cilja, smrt partnera ili jednostrano istupanje bilo kojega od njih. Zapravo je bilo kakav oblik izmjene u međusobnim odnosima članova uzrokovao prestanak postojanja udruženja. Partneri su mogli u bilo kojem trenutku izjaviti da istupaju iz društva pa su takvi pothvati bili nestabilni i riskantni.¹⁴¹ Smrću kojeg od članova njegov nasljednik nije automatski stupao na njegovo mjesto, već je bilo potrebno sklopiti novi ugovor, jer prilikom osnivanja on nije bio prisutan pa nije ni bio smatran strankom tog ugovora.¹⁴²

Poseban oblik udruženja koji bi valjalo detaljnije obraditi je *societas publicanorum*. Riječ je o posebnoj vrsti društva osnovanog radi prikupljanja velike količine kapitala koji bi se koristio u razne svrhe od izgradnje mostova ili kanala, preko opremanja legionara do prikupljanja poreza.¹⁴³ Poteškoće u preciznijem definiraju proizlaze iz mogućnosti različitog prevođenja naziva ovisno o kontekstu, pa je tako moguće prevesti kao partnerstvo javnih

¹³⁵ *Ibid.* str. 23.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 318.

¹³⁸ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 22.

¹³⁹ *Ibid.*, str. 23.

¹⁴⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 318.

¹⁴¹ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 23.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ *Ibid.*, str. 24.

izvođača ili društvo osnovano za izvođenje javnih radova.¹⁴⁴ Brojni autori smatraju ga prednikom suvremenih dioničkih društava, a u prilog tomu ide nekoliko njegovih temeljnih obilježja. Njegov kapital bio je podijeljen na prenosive udjele (*partes*, premda ih neki autori nazivaju i dionicama) članovima udruženja (*publicani*) koji su mogli njima raspolagati.¹⁴⁵ Imao je menadžere (*manceps*) koje su imenovali članovi društva, a čija je obveza bila stjecati pravo na obavljanje javnih projekata. Ta prava bila su dodjeljivana na javnim dražbama (*censoria locatio*) koje se mogu smatrati ranim oblicima javnih natječaja.¹⁴⁶

Te dražbe vodili su cenzori (*censores*) uz potrebu konačnog odobrenja od strane Senata.¹⁴⁷ Ugovori su se dodjeljivali najčešće na period od 5 godina (*lustrum*), a iznimno se nisu mogli davati za održavanje cesta, vjerskih i civilnih građevina, kao ni za izgradnju provincijalnih cesta i utvrda, što je bilo u nadležnosti vojske.¹⁴⁸ Nadalje, postojao je koncept ograničene odgovornosti članova društva. Prilikom stupanja u društvo svaki je član doprinosa kapitalu vlastitom imovinom. Ako je to htio, mogao je na sebe preuzeti punu odgovornost, potencijalno veću od udjela kojim je on sudjelovao, što bi mu omogućilo sudjelovanje u upravljanju društvom. Jednako tako, mogao se odreći tog upravljačkog dijela, čime bi ograničio vlastitu odgovornost za obveze društva na maksimalno vrijednost njegova doprinosa kapitalu.¹⁴⁹

Neki autori pripisuju mu i postojanje upravnog odbora (*decumani*), čija uloga u poslovanju ovog društva nije sasvim jasna. Jedna od teorija smatra kako su oni za zadaću imali prikupljanje doprinosa društvu i sudjelovanje u prodaji udjela kako bi privukli pozornost novih ulagača.¹⁵⁰ Sve to navodi na zaključak kako je imao određenu razinu pravnog subjektiviteta unatoč poteškoćama s preciznim definiranjem tog pojma koje su imali rimski pisci. Postojanje tako složene pravne tvorevine svakako je dokaz visokog stupnja razvoja rimske ekonomije i usmjerenosti na razvoj tržišta koje je po mnogočemu bilo naprednije nego srednjovjekovno koje ga je slijedilo.¹⁵¹

Societas publicanorum bila je isključivo javnopravne prirode, a u privatnopravnim poslovima praktički nije ni postojala, što zbog odbojnosti Rimljana prema bavljenju trgovinom, što zbog činjenice da većina tadašnjih poslova ipak nije zahtijevala tako kompleksnu

¹⁴⁴ Poitras, G.; Willeboordse, F.: *The societas publicanorum and corporate personality in roman private law*, Business history, 2019, dostupno online na: <http://www.sfu.ca/~poitras/Roman.pdf>, str. 2.

¹⁴⁵ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 25.

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ Poitras; Willeboordse, *op. cit.* (bilj. 144), str. 3.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 25.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ *Ibid.*, str. 26.

organizaciju.¹⁵² Zbog nedostatka službenih izvora iz doba kasne Republike teško je precizno odrediti njegovo područje djelovanja. Smatra se kako su se do Augusta primarno bavili prikupljanjem radne snage i kapitala potrebnog za rast i razvoj rimske države. Nakon Augusta uloga im je drastično smanjena te su ograničeni na gotovo isključivo prikupljanje poreza.¹⁵³ Prve konkretne informacije o sustavu državnih ugovora na kojima su temeljili svoj rad dolaze iz doba 2. punskog rata (218. – 201. pr. Kr.), a riječ je o ugovorima za opremanje vojske za vrijeme tog rata.¹⁵⁴ Državna imovina u tom trenutku bila je neznatna u usporedbi s imovinom u privatnom vlasništvu pojedinaca pa se ona i koristila isključivo za takve poslove izgradnje infrastrukture i opskrbu vojske. Širenjem države i njenim bogaćenjem poslovi poput prikupljanja poreza i održavanja državne imovine zauzimaju glavno mjesto u sustavu državnih ugovora.¹⁵⁵ Do 2. st. djelomično im je oduzeto i pravo ubiranja poreza, ali su i unatoč tome zadržali svoj veliki utjecaj na tržištu rimske države.¹⁵⁶

Premda ovaj oblik udruženja nije prestajao postojati smrću nekog od članova, smrt menadžera značila je njegov raspad jer je pravo na obavljanje javnih projekata bilo vezano uz njih, a ne samo društvo. U kasnijim razdobljima država je članovima omogućila imenovanje novog menadžera kako se ne bi prekinuo rad udruženja.¹⁵⁷

Ortaštvo kakvo poznaje današnje zakonodavstvo dijeli brojne sličnosti s rimskom *societas*. Zakon definira ortaštvo kao udruženje pojedinaca i imovine sa svrhom ostvarenja nekog cilja.¹⁵⁸ Važan element ortaštva je ugovor o njegovom osnivanju. Budući da Zakon o obveznim odnosima propisuje kako je to jedini način za osnivanje takvog udruženja, osnivački ugovor uvijek mora postojati i sadržavati sve potrebne sastojke. U slučaju ortaštva on mora definirati tko su njegovi osnivači, na koji način doprinose stvaranju društva te koji je razlog njegova osnivanja.¹⁵⁹ Uz taj obvezni sadržaj ortaci mogu samostalno ugovarati još neke odredbe kako bi što preciznije uredili svoj međusobni odnos. Ipak postoje ograničenja u vidu pitanja koja osnivači nikako ne smiju uređivati, pa bi tako bilo kakve odredbe kojima bi se ograničavalo pravo kojeg od članova na otkazivanje ugovora bile ništetne.¹⁶⁰ Osnivanje

¹⁵² *Ibid.*, str. 25.

¹⁵³ Poitras; Willeboordse, *op. cit.* (bilj. 144), str. 2.

¹⁵⁴ *Ibid.*, str. 3.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 26.

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ Zakon o obveznim odnosima (pročišćeni Narodne novine 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22), čl. 637. st. 1. (u daljnjem tekstu: ZOO)

¹⁵⁹ Barbić, J., *Društveni ugovor kao pravni posao na kojem se temelji društvo*, vol. 62, br. 1-2, 2012., str. 475-534, str. 478.

¹⁶⁰ *Ibid.*

ortaštva nije izričito ograničeno na isključivo fizičke osobe, što otvara mogućnost udruživanja pravnih osoba u ortaštvo.¹⁶¹ Unatoč tomu, važno je istaknuti kako se to gotovo nikada ne događa zbog načelno privremene prirode ortaštva koja je u opreci s većinom pravnih osoba koje se ustrojavaju na dulje vremena.¹⁶² Ortaštvo nema vlastiti pravni subjektivitet¹⁶³, pa se zasnivanjem te zajednice ne stvara nova pravna osoba, već se samo radi o udruženju imovine i pojedinaca.¹⁶⁴ Premda se ortaštvo ne ubraja među trgovačka društva, ono ima veliku važnost za njih. Naime, većina pitanja vezanih uz ustrojstvo i djelokrug trgovačkih društava uređena su odredbama Zakona o trgovačkim društvima i osnivačkim ugovorima pojedinih društava.¹⁶⁵ Pojavi li se situacija koja nije uređena kojim od ovih izvora, primijenit će se odredbe Zakona o obveznim odnosima koje se tiču ugovora o ortaštvu.¹⁶⁶ Slično kao i u rimskoj *societas*, članovi mogu odlučiti hoće li u osnivanje ući imovinom, radom, nekim pravom ili kojim drugim oblikom doprinosa.¹⁶⁷ Nadalje, imovina koja čini ortaštvo smatra se zajedničkim vlasništvom njegovih članova a ne samog ortaštva, dok za obveze koje je zajednica preuzela solidarno odgovaraju svi ortaci.¹⁶⁸ Razlozi za prestanak ortaštva također se u mnogočemu poklapaju s rimskom *societas*, pa će tako ortaštvo prestati postojati odlukom njegovih članova, ispunjenjem cilja zbog kojeg je zasnovano, ali i protekom određenog vremena te odlukom suda.¹⁶⁹

3.8. Pravna osobnost i peculium

Stanovništvo rimske države nije bilo homogeno, već se dijelilo na više kategorija u skladu s tri osnovne podjele temeljene na statusu: *status libertatis*, *status civitatis* i *status familiae*.¹⁷⁰ *Status civitatis* dijelio je osobe na one koji su rimski građani i one koji to nisu. Rimski građani su uživali najširi spektar prava. Bili su potpuno pravno sposobni pa su mogli birati i biti birani za funkciju magistrata, a jedino su oni mogli biti kviritski vlasnici i zaštititi pravo vlasništva tužbom *rei vindicatio*.¹⁷¹ Drugi sloj stanovništva unutar ove klasifikacije činili su peregrini. Oni nisu imali nikakva prava pa nisu mogli sklapati brojne pravne poslove, nisu

¹⁶¹ Babić, M., *Ugovor o ortaštvu i naše pravo*, Ekonomski vjesnik, vol. 8, br. 2, 1995., str. 205-219, str. 207.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ ZOO, *op. cit.* (bilj. 158), čl. 637. st. 2.

¹⁶⁴ Petrović; Ceronja, *op. cit.* (bilj. 68), str. 58.

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ ZOO, *op. cit.* (bilj. 158), čl. 648. st. 4.

¹⁶⁹ Petrović; Ceronja, *op. cit.* (bilj. 68), str. 59.

¹⁷⁰ *Ibid.*, str. 77.

¹⁷¹ *Ibid.*, str. 84.

imali pravo nasljeđivanja ni sklapanja rimskog braka. Ipak, s vremenom će se i njima pružiti određena zaštita putem magistrata koji se nazivao *praetor peregrinus*.¹⁷² *Status familiae* određivao je položaj osobe u vlastitoj obitelji. Tako je *pater familias* kao glava obitelji imao najveće ovlasti, a njegova djeca i njihovi potomci, supruga i ostali članovi obitelji bili su mu podređeni, dok je on odgovarao za njih i njihove postupke.¹⁷³ Posljednji status je *status libertatis* koji je dijelio pojedince ovisno o njihovoj osobnoj slobodi na slobodne i robove. Robovi su bili lišeni svih prava, a nisu se ni smatrali osobama već stvarima u vlasništvu svojih gospodara.¹⁷⁴

Budući da nisu imali poslovnu sposobnost nisu mogli samostalno sklapati pravne poslove u svoje ime i za svoj račun, ali se s vremenom razvio oblik izravnog zastupanja u kojem bi gospodar ovlastio roba da upravlja nekom njegovom imovinom ili ju koristi za vođenje nekog posla. U najranijim oblicima takvog odnosa radilo se o stadu neke stoke, od čega i proizlazi naziv (*pecus* – stado), a kasnije je rob raspolagao nekretninama poput zgrade ili zemljišta ili novcem.¹⁷⁵ Bio je to napredniji oblik iskorištavanja robova jer bi njihovi vlasnici tako stjecali veću dobit, ali robovi bi se mogli i otkupiti onime što bi iz pekulija zaradili. Iako rob nije imao pravnu osobnost, neki elementi te osobnosti su se izražavali u njegovoj mogućnosti sklapanja pravnih poslova čak i s gospodarom. Na temelju toga rob je imao obvezu, ali je ona bila naravna (*obligatio naturalis*) što je značilo da je bila plativa, ali se nije mogla utužiti, niti bi po ispunjenju dužnik mogao tražiti povrat onoga čime je takvu obvezu ispunio.¹⁷⁶ Unatoč tomu, ako bi se podigla tužba *actio de peculio* gospodar je mogao pekulij umanjiti za tu obvezu.¹⁷⁷ S obzirom na to da je *pater familias* imao potpuno vlasništvo nad robom i imovinom koju mu je predao, sve radnje koje bi rob poduzeo smatrale bi se radnjama vlasnika, a sve bez njegova direktnog djelovanja.¹⁷⁸

Osim toga, *peculium* je začetak još jednog bitnog elementa vezanog uz suvremene pravne osobe – ograničenje odgovornosti. Naime, vlasnik je mogao u takvim poslovima ograničiti vlastitu odgovornost samo na iznos imovine koju je dao robu na raspolaganje.¹⁷⁹ Ta odgovornost uvedena je s jedne strane kako bi zaštitila sve treće koji bi sudjelovali u odnosu u kojemu rob raspolaže imovinom kao da je njegovo vlasništvo, a s druge strane kako bi vlasnik

¹⁷² *Ibid.*, str. 87.

¹⁷³ *Ibid.*, str. 88.

¹⁷⁴ *Ibid.*, str. 78.

¹⁷⁵ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 246.

¹⁷⁶ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* (bilj. 2), str. 245.

¹⁷⁷ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 104.

¹⁷⁸ Aladashvili, *op. cit.* (bilj. 13), str. 27.

¹⁷⁹ Romac, *op. cit.* (bilj. 4), str. 79.

na sebe preuzeo rizik jer je imao i koristi od takvog posla.¹⁸⁰ U slučaju da koji vjerovnik pokrene postupak temeljem tužbe *actio de peculio*, vlasnik odgovara cijelom svojom imovinom, ali samo do iznosa pekulija. Morao bi podmiriti tražbine vjerovnika onim redom kojim su to zatražili sve dok ne ispuni sve tražbine ili potroši svu vrijednost pekulija.¹⁸¹ Iznimno, vlasnik je mogao odgovarati i preko visine pekulija ali samo do iznosa koristi koju je imao od tog posla, te je u tom slučaju vjerovnik imao na raspolaganju *actio de in rem verso*.¹⁸²

Osim poslovanja preko roba *peculium* je imao još jednu važnu funkciju a to je osposobljavanje i opremanje sina za samostalan život izvan obitelji. Tako je u vrijeme carstva vojnicima omogućeno raspolagati imovinom koju su stekli tijekom svoje službe (*peculium castrense*). Daljnjim razvojem, taj oblik pekulija proširen je i na darove te imovinu drugih vojnika koji su poginuli u ratu, a ovlaštenik je mogao raspolagati tom imovinom i za života, ali i oporučno. Ta imovina bi se vratila ocu kao pekulij, a ne temeljem nasljednog prava jedino ako bi sin umro a ne bi imao oporuku.¹⁸³ Sve to uzrokovalo je jačanje položaja takvog ovlaštenika i približavanje statusu vlasnika.¹⁸⁴ Za vladavine cara Konstantina razvio se još jedan oblik – *peculium quasi castrense*. Takav je pekulij izjednačen s *peculium castrense*, a obuhvaćao je imovinu stečenu obavljanjem javnih službi, slobodnih profesija ili crkvenih dužnosti.¹⁸⁵ Kasnije će se i imovini koja se naslijedi od majke ili njenih predaka (*bona materna*) priznati svojstvo pekulijarne imovine.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 247.

¹⁸¹ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 310.

¹⁸² Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 247.

¹⁸³ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 144.

¹⁸⁴ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 247.

¹⁸⁵ Horvat, *op. cit.* (bilj. 5), str. 145.

¹⁸⁶ Romac, *op. cit.* (bilj. 1), str. 247.

4. ZAKLJUČAK

Naposljetku se može zaključiti kako su određeni oblici pravnih osoba zaista djelovali u rimskoj državi, a neke od tih pravnih osoba bile su čak i vrlo značajan faktor u sferi u kojoj su se nalazile. Od ortaštva (*societas*) koji je na vrhuncu svog razvoja bio jedan od glavnih oblika prikupljanja državnih prihoda, do kršćanske Crkve koja je u postklasičnom Rimu postavila temelje svoga višestoljetnog utjecaja kojeg će imati u srednjem vijeku i kasnije, pa u konačnici i do same države, te organizacije ostavile su neizbrisiv trag u povijesti. Valja također napomenuti kako je znatan broj pravnih osoba bio više od pukog kolektiva pojedinaca, a određeni broj ih je zasigurno imao i neku vrstu vlastite pravne osobnosti, koliko god ona bila ograničena. Utjecali su na razvoj tržišta, sudjelovali u pravnom prometu, a neki čak i u obnašanju vlasti, bilo stvaranjem zakonskih propisa (država), bilo utjecanjem na političke izbore (*sodalitates* i zaklade).

S druge strane, ne može se tvrditi kako su društva u rimskom pravu postigla dovoljnu količinu uređenosti i organizacije da bi ih se moglo smatrati pandanima suvremenim pravnim osobama. Prije svega, tržište u vrijeme Rima nije bilo dovoljno razvijeno da stvori svakodnevnu potrebu za izuzetno složenim entitetom kao što je pravna osoba. Većina poslova ipak je bila dovoljno jednostavna i direktna da su ih mogli obavljati pojedinci, tako da je organiziranje fizičkih osoba ili njihove imovine u zajednice, u takvim okolnostima bila iznimka, a ne pravilo. Čak i kad bi do udruživanja došlo, često je jedini njegov bitan element bilo ostvarenje njegova cilja, a za uspostavljanje neke trajnije sistematizirane zajednice koja bi rezultirala duljom suradnjom nisu puno ni marili. Drugi važan razlog zašto je razvoj pravnih osoba ostao na razini na kojoj jest je činjenica da su se rimski pravници primarno bavili rješavanjem pitanja praktične prirode. Zato definiranje i detaljnije uređivanje kompleksnog instituta kao što su pravne osobe nije bilo nešto čemu su posvećivali previše pažnje, što zbog njegove slabe zastupljenosti u svakodnevnom životu, što zbog visokog stupnja apstraktnosti. Znatno veći doprinos u razvoju znanosti o pravnim osobama dalo je pravo kasnog srednjeg vijeka i kasnije pandektno pravo. Ipak, ne smijemo zanemariti činjenicu kako se ta znanost gradila upravo na temeljima koji su postavljeni u rimskom pravu.

LITERATURA

1. Aladashvili, G., *The Germ of the Conception of Legal Person in Roman Law*, Journal of Law, br. 02, 2020., str. 15-36
2. Babić, M., *Ugovor o ortaštvu i naše pravo*, Ekonomski vjesnik, vol. 8, br. 2, 1995., str. 205-219
3. Barbić, J., *Društveni ugovor kao pravni posao na kojem se temelji društvo*, vol. 62, br. 1-2, 2012., str. 475-534
4. Bežovan, G., *Zaklade u Hrvatskoj – uloga, razvoj i postignuća*, Revija za socijalnu politiku, vol. 15, br. 3, 2008., str. 455-478
5. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2008.
6. Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022.
7. Husband, R.W., *Legislation against political clubs during the Republic*, The Classical Weekly, vol. 10, br. 2, 1916, str. 11-14
8. Mikecin, A., *Odgovornost Republike Hrvatske za štetu*, Fip, vol. 5, br. 2, 2017., str. 159-217
9. Milotić, I., *Milanski edikt, prijevod, komentar i studija*, Zagreb, 2013.
10. Perry, J. S., *Collegia and their Impact on the Constitutional Structure of the Roman State*, u: du Plessis, P.; Ando, C. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 137–150
11. Petrak, M., *Traditio Iuridica, vol. I., Regulae Iuris*, Zagreb, 2010.
12. Petrović, S.; Ceronja, P., *Osnove prava društava*, Zagreb 2019.
13. du Plessis, P., *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford, 2010.
14. Poitras, G.; Willeboordse, F.: *The societas publicanorum and corporate personality in roman private law*, Business history, 2019, dostupno online na: <http://www.sfu.ca/~poitras/Roman>.
15. Rattigan, W. H., *De Jure Personarum: Or, A Treatise on the Roman Law of Persons* London, 1873.
16. Rickett, C. E. F., *Charitable Giving in English and Roman Law a Comparison of Method*, The Cambridge Law Journal, vol. 38, br. 1, 1979., str. 118-147
17. Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973.
18. Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1987.
19. Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1983.

IZVORI

1. Cicero: *De Haruspicum Responso*, <https://www.attalus.org/cicero/haruspices.html>, 27. kolovoza 2023.
2. *Digesta Iustiniani*, Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973.

PROPISI

1. Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (pročišćeni tekst, Narodne novine 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20)
2. Zakon o obveznim odnosima (pročišćeni Narodne novine 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22)
3. Zakon o odgovornosti Republike Hrvatske za štetu uzrokovanu od strane pripadnika hrvatskih oružanih i redarstvenih snaga za vrijeme domovinskog rata NN 117/03
4. Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija NN 117/03
5. Zakon o parničnom postupku (pročišćeni tekst, Narodne novine SL SFRJ 4/77, 36/77, 6/80, 36/80, 43/82, 69/82, 58/84, 74/87, 57/89, 20/90, 27/90, 35/91, i NN 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01)
6. Zakon o sustavu državne uprave (pročišćeni tekst, Narodne novine 66/19)
7. Zakon o trgovačkim društvima (pročišćeni tekst zakona, Narodne novine 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 125/11, 152/11, 111/12, 68/13, 110/15, 40/19, 34/22, 114/22, 18/23)
8. Zakon o udrugama pročišćeni tekst zakona (pročišćeni tekst, Narodne novine 74/14, 70/17, 98/19, 151/22)
9. Zakon o upravljanju državnom imovinom (pročišćeni tekst, Narodne novine 52/18)
10. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (pročišćeni tekst, Narodne novine 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17)
11. Zakon o zakladama (pročišćeni tekst, Narodne novine 106/18, 98/19, 151/22)
12. Zakon o zemljišnim knjigama (pročišćeni tekst, Narodne novine 63/19, 128/22)

INTERNETSKE STRANICE

1. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Universitas.html, 6. rujna 2023.